

Петро КРАЛЮК

ШЕСТИДНЕВ, АБО КОРОНА ДОМУ ОСТРОЗЬКИХ

Уривок з роману

У нас ще так багато нас – без нас:
Мене – без тебе, а тебе – без мене.
Таке минуло за плечима темне,
Такий облич рясний іконостас...

О.Ірванець

Предслів'я

Мені – за вісімдесят. Мало хто доживає до таких літ. Іноді видається, що я прожив декілька життів – добрих, поганих, щасливих, просто ніяких. Давно померла моя дружина Софія, народивши перед кончиною сина Олександра. Тепер і його нема. Відійшли у вічність інші діти – дві дочки, Катерина та Гальшка; син Костянтин. Лише найстарший живе. При хрещенні нарекли його Іваном, але тепер усі Янушем кличуть.

Маю що згадувати. Можу годинами сидіти в задумі. А перед моїми очима бовваніють лики різних людей. Деякі змаліли, розмилися. Призабулися й діяння людські. Та можна домислити їх, побачити такими, як хочеться. І ніхто мене за те не осудить. То мій світ. І я у нім судія.

Риплять двері. До світлиці заходить маляр. Мій маляр! Невисокого зросту, але добре збитий. Має приємне лице. І – проникливі очі.

Низько клонить голову. Що у тій голові – не знаю. Як і не знаю, що ховається в очах його. Та чи потрібне мені те знання? Хто він, той маляр? Простак, хлоп. Таким несть числа. А я – князь! Божою милістю князь ув Острозі, на Волині.

– Відаєш, чому покликав? – питаю.

– Здогадуюся, ваша милосте. Треба щось намалювати. Іншого я не навчений робити.

І поглядає. Знає чоловік собі ціну. Такого майстра нелегко знайти. Вчився в землі німецькій, у влохів.

Я ж рідко покидав Русь, лише до Литви та Польщі їздив. Бувало, замолоду виникала хіть поїхати далеко-далеко, звичай чужинецькі пізнати. Та... не виходило якось. Пізніше став менш обтяжений справами – й перехотілося. Навіщо дивитися на чуже, коли свого доволі. Лиш би раду дати тому своєму!

– Ти гарно малюєш ікони, – промовляю повільно.

Мені важко говорити. І ходити теж. Навіть одягнути чи скинути одєжину нелегко. Але я роблю це – вперто, на зло біди, наперекір недугі.

– Лики святих, – продовжую, – на твоїх іконах, як живі люди. Здається, тільки-но бачив цих людей десь тут – у світлиці, в дворі, на вулиці. Тепер дивляться вони на мене з образу, а я – на них.

Іван (так зовуть мого маляра) посміхається. Тішиться похвальбі.

– Мене змалюєш? – питаю. І заглядаю в очі. – Не так, як на іконі, не серед святих угодників, а – чоловіком, князем. Колись давно змалювали мою жону...

І киваю у бік стіни, де висить портрет Софії.

Часто дивлюся на нього. Думаю: ми скоро зустрінемося. Погляд Софії лагідний. Такою тихою, спокійною була вона за життя земного. Портрет чомусь (і сам не знаю чому) нагадує мені лик Ченстоховської Матері Божої. Її образ я велів змалювати. Тепер вожу з собою. Молюся... і милуюся. Для мене та Мадонна – як Софія. Може, гріх то є, що в образі Матері Божої бачу померлу дружину. Але гріх невеликий...

Хочеш, князю, аби я зобразив тебе?

Знаю, малюють тепер портрети у землях влоських, німецьких. Та і в Польщі зачали.

Але німці – то не ми. Вони – горді умом. Ми ж – смиренні. І віримо: смирення спасе нас, а іновіриці горітимуть у геєні огненній.

Тільки чи так воно буде?

Немає, княже, в тебе віри міцної. Любиш життя сьогосвітнє, вигоди його.

Правда, хто не любить?

І прагнеш, княже, лишитися в світі цьому земному – хоча б на портреті.

Іван задумався.

– То як, маляре, змалюєш?

– Спробую, князю. Не робив такого. Тільки бачив, як роблять інші.

– Усе що робимо, колись робили вперше. Чи не так? Намалюєш – отримаєш добру платню. А ні...

Залізнi нотки забриніли в моєму голосі.

Звик ти, князю, аби тобі корилися. Умієш пригрозити, налякати.

Петро КРАЛЮК (1958, м. Ківерці Волинської обл.) – український філософ, письменник, публіцист. Професор Національного університету «Острозька академія». Автор численних наукових праць з історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства. Як прозаїк відомий своїми сатиричними творами й історичною белетристикою. Для прозових творів П.Крального характерне поєднання традиційного письма з модерністськими елементами. Найвідоміші літературні твори: «Попи марксистського приходу» (1993), «Апокриф» (2005), «Римейк» (2009), «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» (2010), «Сильні та одинокі» (2011).

Певно, так треба. Інакше б не збудував свого великого домену. Був би дрібненьким князьком – таких доволі на Русі.

Тільки, князю, не з боязливих аз. Траплялося, заглядав у вічі смерті.

- Справа не в грошах.
- Тобі не потрібні гроші?
- Для справжнього маляра щось інше важить.
- Що?
- Коли малюєш образ, – відказує Йван, – і діло теє до душі, то підносишся над бреним світом, чуєш щось неземне.

О, мій маляр – безсеребренник. І не простим чоловіком є. Так і потрібно. Бо звичайний богомаз не зобразить мене.

А цей... Дасть Бог.

- Мусиш за шість днів намалювати портрет.

Іван розводить руками.

- Мало.
- Мало? Бог за той час сотворив світ.
- Я не Бог.
- Маємо уподібнитися йому.
- А що ми відаємо про Всевишнього? – питає маляр.

- Нічого. Як і про самих себе.

Дивний князь. І дивна його мова.

Стільки прожив! І як то – не спізнати самого себе?

- Отож, – кажу маляру, – нині свята неділя.

Чую, як бамкає дзвін на дзвіниці. На вечірню молитву закликає.

- ...Не про суетне, – продовжую, – у цей день треба думати.

Маляр киває головою.

- Почнеш малювати завтра.

- Пресвітлий князю... – в Івановому голосі непевність.

І запнувся.

- Кажи, не бійся.

- Ваша милість мусить бути передо мною. Інакше я скоро не змалюю портрет.

Згадую свою Софію. Сидить у світлиці гарно вбрана. На одежі її перли. Багато перлів. Вона ж – княгиня! А маляр то кине погляд на неї, то на полотно, де оживають риси лиця.

Хотілося мені у ту хвилину стати маляром.

- Іване, я буду сидіти. Не рухатимусь – наче камінь. Та... – махаю рукою, – сам бачиш, як нелегко мені владіти тілом своїм.

Князь волоче ногу. Скоюблена в нього ліва рука. Навіть говорить з трудом.

Обуяла князя хворість. Та не смію питати про недугу пана мого. Не лічець же єсмь.

- Зима зараз. Навколо біло – як біла сивина на моєму волоссі. Дороги замерзли, все вкрилося снігом. У такий час добре сісти у сані й податися в подорож.

Господи, про що князь говорить?! Яка подорож?

...А перед моїми очима – клепсидра, у горішній частині якої лишилося тільки пару крапель води.

- Кожен день будемо в новому місті чи селі. Ходитимемо вулицями, розмовлятимемо з людьми.

Маляр кліпає очима.

- Ти намалюєш портрет. На шостий день він має бути.

Шостий день... Чому шостий? Щось чує князь, учуває?

Іван мовчки йде. Але прийде завтра – з фарбами, полотном... Мусить прийти.

Барва зелена. Турів

Я погано сплю. Чим більше маю років, тим більш увірваний сон. Уночі перевертаюся з боку на бік. І різні думи рояться в голові. Тільки під ранок провалююся у сновиддя.

Сьогодні наснився Турів. Часто бачу у снах місто мого дитинства. Турів завжди для мене гарний... І родинний.

Ось уже й маляр. Розкладає фарби, напинає полотно.

- Ми в Турові, – кажу.

У Іванових очах подивування. Нехай!

- Ти був у цьому граді?

Іван заперечливо хитає головою.

«Що діється з князем?» – себе питаю.

Хоча яке моє діло до того?

Маю змалювати його лик. І – все.

Все?

- Знаєш, Іване, – кажу (певно, не стільки до маляра, скільки до себе). – Турів – красний град. Уяви: велика ріка – коли розливається, стає, наче море. Зовуть її Прип'ять.

- То як наша Іква чи Горинь?

- ...Прип'ять більша.

Князь ніби не тут. Полетів думками.

Тур, Турів, Буй-тур...

Слова... А яка в них сила!

- Уяви, – оповідаю маляру, – біля водяної гладіні – горб. На ньому – град. Внизу – луки. Удаліні ліс. Все купається в зеленому морі, навіть небо. Стою на заборолі, дивлюся. Я ще малий. Ліс далеченько – спробуй доберися до нього. Та я доберусь... Чую, як на моє плече лягає рука – материнська.

Маляр тупцює біля полотна.

- Зобразиш мене старим, сивим. Таким постаю перед нащадками своїми. Але ж я колись був молодим!

Іван піднімає очі.

- Не малюй мене старцем. Хай щось і від молодості зобразиться на полотні твоєму.

Добре, князю. Сховаю на картині лисину під шапкою. Намалюю обличчя гладеньким, не буде на ньому зморщок. Та, власне, воно таким і є. Аж дивно.

Зображу тебе, князю, на зеленому тлі – ніби ти в Турові.

Майже не пам'ятаю батька свого. Бо коли аз, ще безгрішний, з'явився на світ, мав отець мій багато років. Не стільки, скільки зараз маю. Та все ж...

Батько був міцним. Здавалося – велет. Слава про нього гриміла по всій Русі, Литві, Польщі.

Богатир! Непереможний!

- У Турові, – веду оповідь, – я зробив перші кроки. Сюди мене привезли немовлям. Так повелів отець. Він боявся, що на Дубно, де я уродився, нападуть татари. Шарпали вони Волинь. І зараз шарпають. Налетять, як смерч, закрутять, заберуть людей, спалять хати.

Згадую слова, котрі поет-хроніст уклав у батькові вуста перед битвою великою:

*«Гей, товариші мої, товариство миле,
Неминуче діло нам випало в цій хвилі.
Серце не дає мовчати зараз перед вами.
Подивіться навкруги – що діється з нами,
Як потоптана земля, де не глянуть очі.
Орди хижі, навісні кривдять і толочать
Нашу землю, а вона кожному з нас мила,
І яке ж то лихо їй нині учинилось...»*

Добру маємо землю. Та ось біда: не в доброму місці вона знайдується – як гніздечко пташине біля битого шляху.

«Геть спустошена лежить, статки і надії
Знищені, а через те став поганин смілий.
Скрізь нужденні орачі, гляньте ж бо, блукають,
Вигнані з своїх осель, що робить, не знають.
Бачите, як зв'язаних тьму женуть по полю,
І жінок, і діточок тягнуть у неволю
На ганьбу, чоловіки в ланцюги закуті,
Сил немає говорити – горе скрізь і скрута».

– То кара господня, – мовить маляр, відірвавшись на хвилю від роботи.

– Кара, кажеш, Іване. Тільки чого терпимо цю кару? За які гріхи? У інших землях люди живуть у достатку, в науках, мистецтвах кохаються. А ми... Коли настане цьому край?

У чужих краях, княже, люди теж воюють, кров проливають. Всюди добре, де нас нема.

– Я чинив так, – кажу, – щоб не війна, а спокій був у мойй землі.

Маляр киває головою, кладучи черговий мазок.

– Якась біда сидить у нас. Не хочемо, як один зулак, проти неприятелів стати, міст набудувати, замків, твердинь оборонних. Не любимо сіру роботу поденну. Хочемо помолодцювати, себе показати. І волі хочемо безграничної. Деякі молодики у Дике Поле втікають, шукають там щастя, звияти. Уже й на татарів схожими стають, звичаї їхні переймають. Не відрізниш бо козака з поля й татарина.

– Ваш батько, – озивається Іван, – не раз татар бив. І ваша милість – також. Замків чимало за ваших часів на Волині з'явилося.

– Мало. Перечу!

Мій батько умів воювати з московитами, татарами. Ординці його боялися, як вогню. Обходили загонами Костянтина Івановича, князя Острозького, десятими шляхами.

Беру книгу – вона якраз під рукою. Ідеться там про отця мого. Читаю у голос:

«Рушили із Вишнівця, вийшли на дорогу,
Але спільний той похід спричинив тривогу».

Тоді мене ще не було на світі. Була весна 1512-го року від Різдва Христового, кінець квітня. Почала пробиватися трава. Її прибили, притоптали копита коней. Та вона піднялася – як піднімаються наші люди після смерчів татарських.

Батько зустрівся з ординцями під Вишнівцем, на полі Лопушанському. Звідти бере початок Горинь – ріка, яка тече через наші землі, землі князів Острозьких. У такому місці отець мусив перемогти.

І переміг!

А могло б усе скінчитися поразкою. Бо розсварилися гетьмани. Гонор заговорив! Поляки, литвини хотіли наперед ставати й розпочинати бойовище. Хвалилися: мовляв, їхні юнаки по Німеччинах, Франціях училися. Були в школах фехтувальних, різних військових мистецтв навикли. Але відомо...

«Волох, німець чи француз у військовій справі
Зовсім інший, ніж турчин серед піль кривавих».

Отець же мій «не раз громив татар, вивив їхні штуки». І першим повів своїх вояків-волинців у бій, не маючи страху в серці.

«Білоногий, вороний кінь несамовитий

Так і крутиться під ним, землю б'є копитом».

Ось битва – жорстока, кривава: «Гвалт "ала!", ревіння труб, б'ють у бубни страшно...»

Вершник – на вершника. Дзвенять шаблі, викреслюють іскри на щитах списи, здіймаються дибки коні, прошивають груди стріли...

Закриваю книжку.

Мій батько виграв багато битв. І його прославляти хроністи.

Хотів ти, князю, стати таким, як отець твій. Та не всім же бути стратигами!

Моя рука повільно, плавно вимальовує овал обличчя. Спокійне воно. Хоча той спокій видається оманливим.

Батько... Його я бачу в кольчугі, з мечем. Здається, навік він зрісся з обладунком військовим.

Простягає руки до мене. Що хоче цей сивий чоловік, обличчя якого порите зморшками?

«То твій отець», – шепоче мати. Чую, як дужі руки підхоплюють моє маленьке тільце.

Дивлюся боязко, трохи відхиляюся. Чого я злякався? Цей чоловік не зобидить мене. Він мій батько!

Несміливо торкаюся пальчиками кольчуги. Батькові зморшки розгладжуються. Він посміхається.

Я – теж.

Отець тулить мене до своїх грудей – твердих, як камінь. А правицею показує удалину.

Ми в Турові, на стіні замковій.

«Усе це твоє, – промовляє він, – ліс, луки, Прип'ять. Ти – князь!»

Посміхається і мати. Князі!

«Турів – твоє гніздо, – далі рече отець. – Безпечно, надійне. Тут ти опіришся, у тебе виростуть крила, і ти полетиш».

У небі ширяє лелека.

На Поліссі лелек багато. Це їхній край.

Із задуми виводить маляр. Він трохи стомився. Відкладає пензель. Хочеться йому поговорити:

– Пресвітлий князю, недавно я почув оповідь про ваших родителів.

Оповідь?.. Байка, певно, якась.

– Розкажи.

Іван говорить – повільно. Смакує кожне слово:

– Колись, багато літ тому, дійшли татари до самого Слуцька. Ні князя, ні сім'ї його не було в граді. Лишилася тільки княжна Олександра. Покликала воїв. Та тих воїнів на пальцях можна було полічити. «Не бійтеся, – сказала, – пошлю гінця до великого гетьмана Костянтина Івановича. Попрошу підмоги. А ще попрошу, аби приніс з собою святу ікону Матері Божої з Межирич. Вона має силу. Завжди у битвах допомагала князям Острозьким». Стали воїни на валах, відганяли стрілами татар диких. Бог зглянувся над ними. І в граді Слуцьку об'явилася ікона Богоматері Межирицької. Чудесним чином прилетіла. Зміцніли серця у воїнів. Разом з княжною побідили вони татарву.

Гарна оповідь!

Маляр розповідає далі:

– Коли прогнали татар, то прийшов до Слуцька зі своїми воями князь Костянтин. Подивувався мудрості та відвазі княжни. І сказав: «Будь моєю жонкою».

Отаке люди складають про батька і матір мою.

А що будуть складати про мене? Людська слава – річ непевна. Сьогодні тебе шанують, а завтра... Та чи є щось певне у цім світі? І чи здатні прості смертні добро поцінувати, розрізнити правдивий блиск і блиск фальшивий?

Іван знову береться до роботи.

Той портрет, який він намалює, з часом потемніє, утратить блиск. Його знімуть зі стіни. Він десь загубиться. Як і багато діянь загубилося в комірчинах пам'яті моєї.

Мати... Оповідать про неї люди, як про мудру й войовничу жону. Це правда. Та не вся.

– Моя мати, – кажу, – дійсно воювала. Але не з татарами – з кривим братом моїм Іллею. Він стар-

шим за мене був на літ п'ятнадцять. Породила його княгиня Тетяна з Ольшанських – перша супружниця отця мого.

Я погано пам'ятаю ті дні – мав тоді лише п'ять літ од роду.

...Ілля давно в сирій землі спочиває. Також померла його єдина, нещаслива дочка Гальшка. Спить вічним сном жона Іллі, злісна, непогамовна Беата. Та і моя мати, княгиня Олександра зі Слуцьких, давно упокоїлась.

Щось думає князь. Згадує війну домову між матір'ю своєю та Іллею-братом?

Для княжих персон чи для шляхетських така війна звичною річчю є. Де злото, ґрунти, інші добра – там і війна. І чи кривий ти, чи некривий – яка різниця.

Не раз през багатство людська розум утрачали!

Бачу отця на смертному одрі. Воскове обличчя, складені руки, у них запалена свіча. Мене підводять до труни. Цілую холодне чоло.

Мати – вся в чорному, а очі – червоні й вологі. Вона не голосить, зіцпила зуби. Та, здається, ще трохи – і вибухне плачем.

Хто тепер захистить її в цьому жорстокому світі, її дітей, мене, княжича Василя, мою меншу сестру Софійку?

...Надворі серпень. Минулася спека. Відсвяткували Спаса, посвятили зела, плоди. Легенько повіває теплий вітерець, розганяючи білі хмарки. І лагідно (так тільки в серпні) світить сонечко.

Про гарне помислити хочеться. Та...

Чимось клопочеться мати. Кличе до себе писаря. Щось вони радяться. Дістають папери, читають, пишуть. Нема коли голову підняти їм і побачити останні дні догораючого літа.

...Уже й вересень. Непомітно підкралася осінь, розсипала злото на дерева, укоротила дні.

Їдемо до Києва, далекого Києва, де колись правили предки моєї матері – Омельковичі-Слуцькі. Скриплять вози, іржуть коні. Пливемо в чистоті осіннього повітря. Здається, ще трохи – і зазирну за небосхил, побачу Київ, столицю князів давньоруських. Хай кажуть, що мало в цім граді лишилося від слави колишньої. Та все ж...

Мого отця поховують у монастирі Печерському. То – святе місце, і хто сподобиться знайти спочинок на печерській землі, того небесне блаженство чекає.

Біля труни їде мати. Вона не скидає чорної одежі. Забула, коли в світле вбиралася – ніби завжди була в чорному.

Очі в неї сухі. Виплакані!

Поряд скаче Ілля. Поглядає на матір – насторожено. Мати так само глядить на нього. Мовчать. Не добре це мовчання.

Щось на думці в брата Іллі.

Він питає: «Де заповіт батька мого?»

«Про що ти, князю? Спочатку треба отця твого поховати, а мого мужа», – тихо та твердо рече мати. І відводить погляд.

Ілля сильно, зі злістю, цвюхає коня. Й скаче, вирвавшись уперід. Лише курява здіймається за ним.

– Коли ми ховали отця, Ілля наслав кінних слуг на Турів. Вони захопили замок, пограбували його, забрали злото, срібло. Хоча не то було для них важ-

ним. Вони забрали заповіт князя Костянтина Івановича.

– Таке чинити під час погребу рідного батька, – осудливо проказує маляр.

Не втямлю того. Щось мусить бути святим для людей – хоча б смерть і надія на життя вічне.

– Ніхто не уникне Божої кари. Вона прийде – неждано, негадано, – проказую пошепки.

Щось не домовляєш, князю.

Не могла домовна війна виникнути просто, без причинно. Хтось хотів вивищитися, понизити інших, підібрати під себе маєтності.

Моя рука тягнеться до чорної барви, змішуючи її із зеленою.

– Великий князь, государ, наказав вернути Турів матері, – розповідаю далі. – Мали ми сільце Тарасово, щось іще. А володіння батька, багаті і красні, опинилися в руках брата Іллі.

Певно, не гоже говорити таке. Але говорю:

– ...Ворога мого.

Важко, коли родак стає неприємелем твоїм.

...І брат їде на брата.

Мати охороняла мене – ніби камінною стіною. Боялася, що зведуть зі світу «добрі люди».

Коли підріс, казала:

«Сину, ти нащадок великого роду. У твоїх жилах тече кров князя Володимира, що хрестив Русь, Данила, якому римський папа дарував королівську корону. А твій батько! Хто з гетьманів за перемоги свої удостоївся таких тріумфів – у Вільно, у Кракові? Твій отець прикладав до грамот черлену печатку. Чинити так могли тільки монарші особи! Коли виростеш, то унаслідуюєш половину батьківських земель, які Ілля тримає. А дасть Бог, позмагаєшся з батьком за славу військову».

Та щоб стати стратигом, потрібно з літ юних звикати до виправ воєнних. Я цього не мав.

– Навіть на полювання мати не хтіла пускати мене. Якогось разу поїхали на лови. Я ще малим був. Почав лише на коня сідати. Мчали ми лісом. Враз біля мого вуха просвистіла стріла. І вп'ялася в дерево. Звідки прилетіла? Хто пустив її? Мати сказала (твердо, з певністю!): «Вона була для тебе!» Після цього я не їздив полювати. Мене охороняли слуги.

Зіпсувала тебе, княже, материнська опіка. Надмірна!

Тепер ти – як гора. Великий! Велетенський! Видаєшся могутнім. Але стоїш на місці.

Таким і будеш на моєму полотні.

Мати мала підозру, що мене хоче вбити Ілля. Якби це сталося, він (лише він!) успадкував би величезні маєтності, полишені отцем.

Цього не буде, казала вона.

Бо не лише про землі йдеться. Про щось важніше – про рід. Буде рід, буде й багатство. То наживне.

Я, її єдиний син, мав продовжити славу родів Острозьких та Слуцьких, родів, які вели своє начало від князів дому Володимирового.

Мати думала, що Ілля хоче підкупити когось із наших слуг, щоб убити мене. Грошей мій братик мав доволі. Я міг нечekanо послизнутися й впасти із заборолу замкового. Чи зранити себе до смерті ножем. Чи – мечем. Чи з'їсти щось таке, чи випити – і корчитися від болю, чекаючи жахливої смерті.

– Турів став для мене твердиною, заборолом. Лише перевірені слуги жили в замку.